

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 333-343, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 07.05.2018 **Kabul Tarihi:** 03.07.2018

MÜSAVAT PARTİSİNİN 1911 – 1922 YILLARI ARASINDAKİ FAALİYETLERİ

Activities of Musavat Party Between 1911-1922

Alperen BUDAK¹

ÖZ

1905 Rus Devrimi, Rusya hâkimiyetindeki diğer milletlerle birlikte Azerbaycan Türk'lerini de etkiledi ve siyasi hayatlarında önemli gelişmeler sağladı. Rus Devrimi'yle kısıtlı bir hürriyet ortamına kavuşan Türklerin kurmuş oldukları siyasi teşekküllerden biri olan Müsavat Partisi, Azerbaycan siyasi hayatında en etkili ve en önemli teşkilat olarak yerini almıştır. Müsavat Partisi, şiddetli baskılara maruz kaldığı için faaliyetlerini gizli yürütmüş ve hatta lideri Mehmet Emin Resulzade baskılar dolayısıyla parti çalışmalarını Azerbaycan dışından yönetmek zorunda kalmıştır. Fakat yine de faaliyetlerine devam etmiş ve 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinde en etkili unsur olarak kendisini göstermiştir. 1911 yılında resmen kurulan Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın 1920'de Sovyet işgaline uğramasıyla güç kaybına uğramış ve 1922 yılında etkinliğini tamamen yitirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müsavat Partisi, Azerbaycan Türkleri, Mehmet Emin Resulzade, Rusya Çarlığı

ABSTRACT

Besides nations who were under control of Russia, 1905 Russian Revolution affected Azerbaijan Turks as well and brought some important improvements in their life. Musavat Party one of the political bodies, founded by Turks who gained a restricted independent environment thanks to Russian Revolution, became the most important and the most effective body in Azerbaijan political environment. Musavat Party carried out its activities secretly because it was exposed to severe pressure and even its leader Mehmet Emin Resulzade had to manage the party's activities out of Azerbaijan due to these pressures. However, he went on his duties and he became the most effective person in declaring Republic of Azerbaijan in 1918. Musavat Party which was founded officially in 1911 lost its power with Soviet invasion in 1920 and in 1922 it became ineffective completely.

Keywords: Musavat Party, Azerbaijan Turks, Mehmet Emin Resulzade, Tsarist Russia

Giriş

Dünya tarihinde çok sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olarak yer alan 1900'lü yıllar, Türkler için de pek iç açıcı değildir. Zira dünyada meydana gelen siyasi gerilimler ve yaşanan şiddetli savaşlar Türk dünyasını çok derinden etkilemişti. Anadolu, Azerbaycan, Türkistan ve Rusya içlerinde yaşayan Türkler, bu dönemin zor ve kısıtlı şartlarında siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel alanlarda kurtuluş mücadelesi verebilmek için teşkilatlar kurmuşlardır.

20.yüzyılın başlarında Batıda sanayileşme alanında büyük gelişmeler yaşanırken Çarlık Rusya'sının ekonomisi büyük oranda tarıma dayalıydı. Halkın yüzde 85'i kırsal kesimlerde yaşamaktaydı. Sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen Rusya'da sıklıkla kıtlık ortaya çıktı. Sanayileşmeye başlayan şehirlerde ise işçi sınıfı ağır şartlar altında çalışıyordu. Köylülere, çiftçi ve işçilere yapılan baskılara direnenek tepki gösteren işçilerin örgütlenmesi ve 1900'lere doğru protestoların artmasıyla Çarlık Rusya'sının altından kalkamadığı sıkıntılı bir dönem başladı. Çar Nikolay'ın protestoları sert yöntemlerle bastırma çabaları olayları iyice tırmandırdı ve 1903 yılında

¹ Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, ANKARA
e-posta: alperenbudak92@gmail.com

550 iş yerinde çalışan 138.877 işçinin grevde olduğu görülmüştü (Acar, 2008;85). Köylerde ise toprak reformunun yapılmamış olmasından dolayı yer yer isyanlar başlamıştır.

Çarlık yönetimi, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik sorunlara köklü çözümler bulmak yerine, yayılmacı tutumla doğuda zayıf gördüğü Japonya'ya yöneldi; 1904 yılında Japonya'ya savaş açtı. 1905 yılında Japonya'nın zaferiyle sonuçlanan Rus-Japon savaşı, Çarlık Rusya'sı hâkimiyetindeki diğer milletler gibi Türklerin de kaderini derinden etkiledi. 1905 Rus Devrimi, aynı zamanda 1917'de gerçekleşen ihtilalin provasını niteliğindedir. Fakat yine de Rus-Japon Savaşı, 1905 Devrimi'nin tek sebebi değil, lakin etkili sebeplerinden biridir; zira 1905 Devrim'inin temelleri 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında yapılan reformlara ve reformlar sonucunda ortaya çıkan gelişmelere kadar uzanmaktadır (Acar, 2008;80).

1905 Rus-Japon Harbi, Çarlık yönetimini ekonomik ve askeri açıdan derinden etkiledi. Çarlık hükümeti savaş masraflarını karşılayabilmek adına yeni bir takım vergiler ihdas etmeye mecbur kalmıştır. Bu uygulamalar Rusya'da hayat pahalılığına neden oldu. İyi teşkilatlanmış olan sosyalist partiler bu şartlarda hükümet karşıtı propagandayı arttırdılar. 1905 yılı Ağustos ayında alınan kesin mağlubiyet sonrasında meydana gelen olaylar engellenemedi. Çar 2. Nikola 30 Ekim 1905'te Hürriyet Manifestosu'nu ilan etti (Alp, 2004;4). Bu manifestonun ilanıyla Rusya'da yaşayan herkese söz, matbuat ve toplantı hürriyeti hakkının tanınmasıyla birlikte Duma'nın oluşturulması için seçimlerin yapılacağı bildirilmekteydi. Bu tarihe kadar temel hak ve hürriyetlerden mahrum olan baskı altındaki milletler, kısıtlı olsa da özgürlüklerine kavuşmuş oldu. 1905 İhtilali, Çarlık Rusya'sında yaşayan bütün milletler için nispi olarak bir serbestlik alanı getirmiş oldu (Devlet, 2014;112).

1905 Devrimi Marksist-Sosyalist bir görüntü yansıtmış olsa da salt köylü, çiftçi ve işçi hareketi değildi; zira diğer kesimlerin de katkısı olmuştur. Ancak Türkler, 1917 İhtilali'nde olduğu gibi 1905 Devrimi'ne de iştirak etmemişlerdir. Türk-Müslümanlar, katılmamış olmalarına rağmen bu ihtilaller sonrası dönemlerde sağlanmış olan özgürlük ve imkânlardan faydalanabilmişlerdir. 1905 yılına kadar sahip oldukları imkânlar çok kısıtlı olan Türkler, sosyal müesseseler kurabilme imkânına kavuştular. 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da yaşayan Türklerde millî hareketler başladı. Azerbaycan Türklerinde milli bilincin oluşmasında Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Musa Nagiyev, Şemsi Asadullayev gibi büyük servet sahibi yerli sermayedarların katkısı çok fazla olmuştur (Mehmetzade, 1991;29). Eğitimden basına, tiyatrodan hayır cemiyetlerine kadar bütün atılımlara maddi destek sağlayarak Azerbaycan Türklerinin millî şuura kavuşmalarına büyük katkı sağlamışlardır. Mart 1905'te Zeynel Abidin Tagiyev'in evinde toplanan Azerbaycan Türk'ü aydınlar, Kafkasya'da yapılmasını gerekli gördükleri reformları Çar Hükümeti'ne sunmaya karar vermişlerdir. Sundukları istekler genel itibarıyla:

- Ruslar ile Müslümanlar arasında her alanda eşitlik,
- Ruslar ile beraber çalışma ve bütün müesseselere seçilme hakkı,
- Ana dilde eğitim, ücretsiz eğitim,
- Okul açma özgürlüğü ve toprak reformu

şeklinde sıralanmıştı. Aynı aydınlar, Azerbaycan'da milli fikrin oluşması için basın-yayın çalışmalarına da destek veriyorlardı. 1905-1916 yıllarında Azerbaycan Türkçesi ile 60'tan fazla gazete ve dergi yayımlandı (Mehmetzade, 1992;24). Ancak Azerbaycan gazetelerinin birçoğu belirli bir siyasal çizgi izlememekteydiler (Alp, 2004;8). Genel itibarıyla gündemde olan düşünce akımlarını yansıtan yayın yapmaktaydılar.

1905 Devrimi sonrasında Azerbaycan siyasetine yön verenler, Azerbaycan gazetelerinde yazıları yayımlamış kişilerdi. Ali Merdan Topçubaşı, Neriman Nerimanov ve Ahmet Ağaoğlu gibi önemli siyaset adamları, gazetelerde yazı yazarak siyasi görüşlerini aktarmış ve düşüncelerini ifade edebilme imkânı bulmuşlardır (Yeşilot, 2015;68).

1905 Devrimi, ezilen milletlerin hürriyetlerine kavuşmalarına fırsat sağlamış olmakla birlikte meydana gelmiş olan yönetim boşluğuyla olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Rus-İran ve Rus-

Osmanlı savaşlarından sonra civar ülkelerde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı Azerbaycan topraklarına yerleştirilmiştir. Sadece Bakü’de 50 Bin’e yakın Ermeni nüfusu bulunmaktaydı (Süleymanlı, 2006;112).

Rusların himayesinde hareket eden Ermeniler, ekonomik bakımdan ülkenin efendisi durumuna gelmişlerdi. Azerbaycan’da kurulan 167 petrol şirketinin 55 tanesinin Ermenilere ait olması bunun önemli delillerinden biridir (Süleymanlı, 2006;113).

Ekonomik bakımdan güçlenen Ermeniler, 1890’da hem Osmanlı hem de Azerbaycan vilayetlerini içerisine alan “Büyük Ermenistan Devleti”ni kurma hedefiyle Tiflis merkezli Taşnaksütyun Partisi etrafında birleşmiş durumdaydılar. Yönetim boşluğunu fırsat gören Taşnak çeteciler, 1905 Şubat ayında Türklere saldırmaya başladılar. Erivan, Nahcivan ve Şuşa şehirlerinde Türklere katledildi. Yerli Ruslar, Türklere yapılan saldırılarda Ermenilerle birlikte hareket etmekteydi. Plansız ve silahsız durumda bulunan Türklere, bu saldırılar karşısında çaresiz kalmaktaydı. Olaylar bir sene devam etti. Türklerin 1906 yılı sonbaharında Şii-Sünni ayrımı gözetmeksizin Ahmet Ağaoğlu önderliğinde birleşmesiyle “Difai”² adlı örgüt kuruldu (Süleymanlı, 2006;114). Daha sonra Türklerin birlikte hareket etme çabalarının akamete uğraması sonucunda bölgesel siyasi hareketlilik arttı ve siyasi partiler kuruldu. Bu partiler; Difai Partisi, Himmet Partisi ve Müsavat Partisi’dir (Alp, 2004;10).

1- Müsavat Partisi’nin Kuruluşu

Difai Partisi, görüşü itibariyle Panislamist fikir ekseninde hareket etmekteydi. Yalnızca Ermenilere değil, Ruslara karşı teşkilatlanmayı da hedef edinmiştir. Türk düşmanlığı yapan Rus yöneticilere saldırılar düzenleyip, Rusların tarafsız kalmalarını sağlamaya çalışmaktaydılar. Ancak Ruslar, 1908’e doğru yönetimi tekrar elde edince Ağaoğlu takip edildi ve yazıları Pantürkist diye yasaklandı. Difai, savaş partisi ilan edilerek 1909’da kapatıldı. Ağaoğlu Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldı. Teşkilatın birçok yöneticisi sürgüne gönderildi (Sünbül, 1990;20). Difai Partisi, Kafkasya Türklerinin ilk örgütlü millî teşkilatı olmuş ve kendinden sonra gelen Müsavat Partisi ve diğer partilerin oluşmasına örnek teşkil etmiştir (Mehmetzade, 1991;34).

1900’lü yılların başında dünyada yaşanan olaylar, Azerbaycan’da Milliyetçilik hareketlerinin doğru ve isabetli yönlendirilebilmesi için milliyetçi bir teşkilata ihtiyaç olduğunu göstermekteydi. Kapatılan Difai Partisi’nin yerini tutmaya çalışan oluşumlar, toplumsal örgütlenmede yetersiz kalmaktaydılar. Sosyal-Demokrat çizgide kurulan Himmet Partisi, uzun süre Rus Sosyal-Demokratlar ile işbirliği içinde faaliyette bulundu. Himmet, Azerbaycan’daki sosyalistleri temsil etmekteydi. Propagandası ve aydınları, tam devrimci sayılmamaktaydı; çünkü eğitimin yaygınlaştırılması, yerel dilde eğitim ve kadının konumunun yükseltilmesi konularına değinirken sosyalist görüşlere çok az yer vermekteydiler. Çarlık Hükümeti’nin başına Stolipin geçince Himmet Partisi yoğun bir baskıyla karşılaştı; Neriman Nerimanov ve B.N. Serdarov gibi önemli yöneticileri tutuklandı. Mehmet Emin Resulzade ve D. Bunyanzade gibi önderleri ise sürgüne gönderildi (Alp, 2004;14). 1907 yılının sonunda gücü tamamen kırılan Himmet Partisi’nin Azerbaycan’da örgütlü bir faaliyet gösterebilecek gücü kalmamıştı. Rus Sosyal-Demokratların, Balkan Harbi sırasında Türk-Müslüman karşıtı tavırları Türk Sosyalistlerin, İhtilalci-Milliyetçilerin saflarına katılmalarına neden olmuştur (Mehmetzade, 1991;30). Bu iki partinin kapatılması ve Azerbaycan’da yaşanan temsil sorunu, Türk aydınlarını yeni teşkilatlar kurmaya mecbur etmiştir. Önde gelen Azerbaycanlılar göç etmek zorunda kaldıkları İstanbul’da çeşitli toplantılar yaparken, az tanınan aydınlar ise Bakü’de kalarak milliyetçi bir teşkilat oluşturmak için çalışmalarına devam etmekteydiler. Müsavat Partisi, İhtilalci-Milliyetçi akım içerisinde yer alan Türk aydınlarından Mehmet Ali Resulzade, Abbas Kulu Kazımzade, Taki Nakioğlu, Mehmet Emin Resulzade ve Veli

² “Def Edici”, “Müdafaaya yönelik” anlamına gelmektedir.

Mikayılov tarafından kuruldu (Resulzade, 1993;40). Partinin lideri gazeteci Mehmet Emin Resulzade³ idi.

Müsavet kelime anlamı olarak “Eşitlik” manasına gelmektedir. Resulzade bu ismi, Rusya’da yaşayan Türklerin her yönden Ruslarla eşit bir hukuka sahip olmalarını görmek istedikleri için seçtiklerini belirtmiştir (Resulzade, 1993;24). Partinin amacı, milletler arasında tam anlamıyla eşit hukukun sağlanabilmesi olmuştur. Ayrıca Resulzade, milliyet ve Türklük davasını savunmak için yayınlanan gazetelerin yanında Türk birliği gayesini amaçlamış bir parti teşekkül ettirdiklerini ve adının da “Türk Federal Müsavat Halk Fırkası” olduğunu Açık Söz Gazetesinde ifade etmiştir (Süleymanlı, 2006;117).

Mehmet Ali Resulzade hatıralarında bu olayı şöyle anlatmıştır:

“1911 yılının sonbaharı idi. Arkadaşların gizli toplantı ve müşavere yeri olan rahmetli Kasımzade Abbas Bey’in kırtasiye mağazasının arka odasında Abbas Bey’le birlikte oturuyorduk. Arkadaşlarımızdan merhum Taki Nakioglu içeri girdi ve bize “ Gürcülerin, Ermenilerin ve Rusların siyasi partileri vardır. Bizim neden bir partimiz olmasın; biz de bir parti kuralım.” dedi. Birkaç günlük müzakere ve müşavereden sonra Müsavat Partisi’ni kurmaya karar verdik. Merhum Resulzade Emin Bey de o tarihlerde bulunduğu İstanbul’dan bize imalarla siyasi bir teşekküle ihtiyaç olduğu hakkında yazılar yazmakta idi. Müsavat Partisi’nin programında o günlerin siyasi havasına göre işçi ve köylü meselelerine ağırlık verilmekte idi. Ayrıca takriben şu mealde bir maddenin bulunduğunu da hatırlıyorum: İstiklalini muhafaza etmiş Müslüman memleketlerinin (o zaman milliyet mefhumu pek revaçta değildi) istiklallerinin korunmasına, istiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerinin ise istiklallerini kazanmağa yardımda bulunmak” (Şimşir, 2006;36).

Bu sözlerden Müsavat Partisi’nin, Müslümanların hakkını savunmak için kurulduğu ve Resulzade’nin Müsavat’ın kurulmasına Azerbaycan dışından destek verdiği anlaşılmaktadır.

2- Müsavat Partisi’nin Kuruluş Esasları

Müsavet Partisi kuruluşta Ümmetçilik fikrini esas almıştır. Resulzade’ye göre partinin ismi; Müslümanların, Ruslarla eşit haklara sahip olmasını sağlamak ve aynı zamanda bütün İslam dünyasının da hürriyete kavuşması emellerini simgeliyordu. Bu görüş, Müsavat Partisi’nin İslamcı olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Partinin kuruluşu hakkında yayımlanan bildiride; *“İslam dünyasının küçük ve zayıf parçalara ayrıldığı, Müslüman devletlerin ise yabancıların elinde oyuncak haline geldiği, Müslümanların baskı ve zulümden bunaldığı, bu sebeple de partinin hedefinin dağınık halde olan İslam dünyasının gücünü birleştirmek ve haklarını korumak olduğu”* ifade edilmişti. Partinin programı sekiz maddeden oluşmaktaydı (Alp, 2004;15):

- 1- Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden bütün Müslümanları birleştirmek,
- 2- İstiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerin yeniden müstakil olmalarına çalışmak,
- 3- İstiklallerini müdafaa veya ihya için çarpışan bütün Müslüman memleketlerine maddi manevi yardımda bulunmak,
- 4- Müslüman milletlerin ve memleketlerin savunma ve taarruz kuvvetlerini arttırmak için yardım etmek,
- 5- Bu fikirlerin yayılmasına mani olan bütün engelleri yıkmak,
- 6- Müslümanların birleşmesine ve ilerlemesine çalışan bütün partilerle bağlantı kurmak,

³ Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurucusu, fikir adamı, siyasetçi Resulzade 31 Ocak 1884’te Abşeron’un Novhamı köyünde doğdu. İlk eğitimi Rus-Müslüman Mektebi’nde aldı. Sonra Bakü Teknik Mektebi’ne devam etti. 1904’te kurulan Himmet Partisi’nin kuruluşunda rol aldı. Bu devirde neşredilen Himmet, Tekâmül, Yoldeş gazetelerine yazılar yazdı. Resulzade 1909’da Setterhan’ın liderliğinde başlayan milli kurtuluş hareketine yardım etmek için Güney Azerbaycan’a gitti. 1917 yılında Müsavat Partisi’nin Başkanı oldu. 1918’de kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Başkanı oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti komünistlerin eline geçince Türkiye’ye geldi. Türkcülük hareketinin önemli isimlerinden biri olan M. Emin Resulzade 6 Mart 1955’te Ankara’da vefat etti. (Yagublu, Nesiman, Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015)

7- İnsanlığın refahı ve ilerlemesi için çalışan yabancı partilerle gerek görüldüğünde irtibatla ve fikir alışverişinde bulunmak,

8- Müslümanların yaşaması için gerekli olan ticarî, sınaî ve ekonomik hayatı kuvvetlendirmek için her türlü vasıtayı kullanmak.

Yukarda da ifade edildiği üzere Müsavat Partisi'nin fikirleri, mahiyeti itibariyle Panislamist anlayışa yakındır. Parti programının bu özelliğiyle geniş kesimlere seslenme amacının taşınmış olması muhtemeldir. Zira o dönemde halkın gözünde dini kimlik, milli kimlikten daha önde idi. Dolayısıyla, partinin destek görmesi ve güçlenmesi için bu esaslar kabul edilmiş olabilir. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği İdeali"ni savunması ve Müsavat Partililerin Osmanlı'ya yakınlıkları görüşlerinde etkili olmuştu. Osmanlı'nın bir Türk devleti olması haricinde, o dönemde bağımsız kalabilmiş ve ümit vadeden tek ülkenin Osmanlı olması bu yakınlığı oluşturmuştu. Fakat zamanla Osmanlı'da da bu görüş zayıflayınca, Müsavat Partisi'nin yönü Ümmetçilikten Milliyetçiliğe kaymıştı. Ayrıca, Azerbaycanlı aydınların fikirlerinin değişmesinde İstanbul'da "Jön Türk" temsilcileri ile tanışmalarının da önemli etkisi olmuştur. Müsavat Partili aydınlar, Jön Türkleri ve fikirlerini yakından tanıma fırsatını bulmuşlardı (Mehmetzade, 1991;41).

3- Bakü'ye Dönüş

Difai Partisi'nin lideri Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'ye gitmesinden sonra geride kalan parti üyelerinin Müsavat Partisi'ne geçmesi, Müsavat Partisi'ni Azerbaycan'da çok güçlü konuma getirdi. Mehmet Emin Resulzade'nin, İstanbul'da kaldığı yıllarda Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade ve Ziya Gökalp gibi Türkçülerle teması aktif siyaseti benimsemesinde etkili olmuştur. Resulzade Türkiye'de bulunduğu yıllarda Türkçülük harekâtının yayını olan "Türk Yurdu" dergisinde çeşitli makaleler yazmıştır (Mehmetzade, 1991;42).

Çarlık Hükümeti tarafından 1913 yılında çıkarılan af yasası ile Azerbaycan'a dönebilen Resulzade, aktif siyasete katıldı ve partinin faaliyetlerinde önemli değişikliklere öncülük etti. Böylece Müsavat Partisi, Resulzade'nin liderliğinde siyasal yönden deneyimli ve fikir alanında yetkin bir lidere kavuştu. Arkadaşlarının talebiyle partinin başına geçen Resulzade, parti programını Türk-İslam sentezi ekseninde tanzim etmiş ve partiyi Türkçü bir kuruluş haline getirmişti (Şimşir, 2006;35).Bakü'de çıkardığı Açık Söz adlı gazetede, Türkiye'de görüştüğü ve etkisinde kalmış olduğu Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerini yaymaktaydı (Gömeç, 2006;38).

1914 ve 1916 yıllarında çıkan Dirlik dergisinde milletin bilimsel tanımını yapan Resulzade, milletin din birliğine değil; dil, tarih, gelenek ve kültür birliğine dayandığını vurgulamıştır (Süleymanlı, 2006;122). "Milli Hayat" başlıklı makaleler dizisinde milli ve dini birliğin birleştirilmesine karşı çıkmıştı. Ona göre milliyetin en belirleyici unsuru dildir. Milliyetin yüzde 80 oranında dile dayandığını belirtmiştir (Alp, 2004;17).

Bu görüşler, Resulzade'nin şahsıyla sınırlı kalmamış Müsavat Partisi tarafından da benimsenmiştir. Partinin kurucusu ve lideri olan Resulzade'nin fikirleri kısa sürede kabul görmüştür. Elbette, o yıllarda yaşanan Birinci Dünya Harbi ve Osmanlı'nın karşılaştığı ibret veren hadiseler Müsavat Partisi'nin fikirlerini etkilemiştir. Özellikle Osmanlı tebaası olan Müslüman milletlerin ümmet fikrine ilgi göstermeyip, bağımsızlık mücadelesi vermesi; Osmanlı aydınlarıyla irtibatla olan Azerbaycanlı aydınların fikirlerini derinden etkilemiştir. 1917 yılına gelindiğinde Müsavat Partisi'nin fikrî temelleri, tamamen milliyetçiliğe dönüştü. Bu durum, yalnızca Müsavat Partisi için değil, Azerbaycan Millî Hareketi için de bir kırılma noktası olmuştur. Müsavat Partisi'nin bayrağı 1919 yılında mavi zemin üzerine beyaz renkte Ay-Yıldız olarak belirlenmişti. Mavi rengi seçmiş olmalarının sebebi, bölgede 13. Asırda hüküm süren İlhanlılar devletinden ilham alınmış olmasından kaynaklanıyordu.⁴

⁴ Bkz: <http://musavat.org.az/atributlar/>,(12.06.2017)

4- Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası

Rusya, 1914 yılında Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı savaş ilan ederek Birinci Dünya Harbine katıldı. Siyasi partilerle yeni tanışmış olan Azerbaycan'da siyasî hayata yeni iştirak etmiş olan partilerin çoğu kısa ömürlü olmuştur. Çünkü yeniden güçlenen Çarlık yönetiminin saldırılarına karşı direnemeyen siyasî partiler kurumsal olarak çöktüler. Lakin partileri oluşturan milli bilinç zayıflamak yerine güç kazanarak gelişmeye devam etmekteydi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan olağanüstü şartlar, Kafkasya'da yerel partilerin gelişmesine büyük engeller teşkil etmekteydi. Diğer partiler kadar olmamakla birlikte Müsavat Partisi de bu durumdan etkilendi. Açık Söz Gazetesi, 1915 yılında savaşın Rusya açısından kötüye gitmesi ve Kafkasya'da olayların yaşanması yüzünden halkı teskin etmek amacıyla Çarlık yönetiminden izin alabilmiştir. Açık Söz gazetesi, Azerbaycan Türkleri arasında milli idealleri yayma konusunda büyük rol oynamıştır (Mehmetzade, 1991;47).

Dünya Savaşı'nın ağır şartları, 1917 yılı şubat ayında Petrograd'da⁵ açlık isyanlarının çıkmasına neden oldu. Çünkü iki buçuk yıl devam eden savaş Çarlık Rusya'sını zor duruma düşürdü. Şubat ayı sonunda Petrograd'da kıtlıktan ıstırap çeken halkın ve işçilerin isyanı başladı. Başkent garnizonu askerlerinin isyana destek vermesiyle Rusya'da 1917 Devrimi başlamış oldu (Alp, 2004;22). Devlet Duma'sı ve Geçici Komite, Çar'ın tahttan inmesini istedi. Çar II. Nikola, bu talebi kabul etmek zorunda kaldı. Böylece üç yüz yıllık Romanov hanedanının hükümlüğü son buldu. Yeni rejimin ilk işi, bütün Rus vatandaşları üzerinden milli ve dini kısıtlamaları kaldırmak oldu. M. Emin Resulzade'ye göre; 1917 Devrimi mahkûm sınıflara hürriyet, mahkûm milliyetlere ise muhtariyet getirecekti (Süleymanlı, 2006;125).

1911 yılında faaliyete başlayan Müsavat Partisi, 1917 yılında gizlenmeyi bırakarak, siyasi faaliyetlerini açıktan icra etmeye başlayınca Azerbaycan'ın en büyük milli partisi haline geldi. Aynı yıl (1917) Gence'de "Türk Âdem-i Merkeziyet Fırkası" kuruldu. Bu fırkanın amacı; Rusya'da milletlerin özgür olarak gelişmesini güvenceye almak ve özerk birimlerden meydana gelen bir federal sistemin kurulmasını sağlamaktı. Âdem-i Merkeziyet Fırkası, Difai Partisi'nin kapatılmasından sonra Azerbaycan'da kalabilen Difai öncüleri tarafından kuruldu. Kurucu lideri Gaspıralı İsmail Bey'in damadı Nesib Bey Yusufbeyli idi (Mehmetzade, 1991;48). Diğer bir siyasi kuruluş olan Bağımsız Demokratik Grup'ta milliyetçi görüşler ağır basmaktaydı. Azerbaycan'da sosyalizm fikrini Himmet Partisi temsil ediyordu. Himmet'in geçici başkanı Neriman Nerimanov idi (Sünbül, 1990;22).

1917 yılı Nisan ayında Bakü şehri İsmailiye binasında Kafkasya Müslümanları Kongresi toplandı. Gence şehrinde kurulan Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi'nin kurucularından Nesib Bey Yusufbeyli'nin de katıldığı kongrede Müsavat Partisi ile Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi'nin birleşmesi için görüşmeler yapıldı. Mehmet Ali Resulzade ile Nesib Bey Yusufbeyli arasında yapılan görüşme sonunda iki partinin birleştirilmesi kararına varıldı. Partinin adının Türk Âdem-i Merkeziyet Fırkası-Müsavat olarak konulması kararı alındı (Mehmetzade, 1991;50). Bu partinin adı zamanla kısaca Müsavat Partisi olarak isimlendirildi (Şimşir, 2006;36). Genel Başkanlığına Mehmet Emin Resulzade getirildi.

Müsavat Partisi, 1917 yılı yaz mevsimi sonunda Azerbaycan'ın siyasi hayatında söz sahibi oldu. Aynı başarıyı, 22 Ekim 1917'de Bakü Sovyet'inde yapılan seçimlerde de gösterdi; kullanılan 25 bin oyun, 10 binini yani yüzde 40'ını aldı. Bu başarısına rağmen Müsavat Partisi Bakü Sovyet'ine katılmayı reddetti (Damirli, 2002;229).

Partinin amacı, "Türkler ve diğer Rusya Müslümanlarının milli-kültürel taleplerini ve aynı zamanda ekonomik ve sınıfsal menfaatlerini savunmak" olarak belirlenmiştir. Parti, Bakü'de ve diğer vilayetlerdeki Müslümanlar arasında en etkili ve Azerbaycan'ın en büyük partisi haline geldi. Birleşen iki grubun üzerinde mutabık kaldıkları ortak hususlar ise federalizme bağlılık ve laik

⁵ Saint Petersburg

milliyetçilik idi. 26 Ekim 1917'de Bakü'de Birleşik Müsavat Partisi'nin I. Kongresi yapıldı ve partinin gelecek dönemle ilgili programı belirlendi. Kongre gündeminin ana maddesi, Çarlık yönetiminin yerini alacak rejim ve yeni rejimde Türklerin yeri oldu. Tartışmalarda iki temel nokta olan; Rusya'daki demokrasi kuvvetlerini parçalamak istemeyen enternasyonal görüş ile 'milliyetçiliği' hayatın hareket noktası olarak gören milliyetçi radikal-demokrat görüş ortaya çıktı. Ahmet Salih'in başını çektiği sosyalist grubun savunduğu 'Tek ve Merkeziyetçi Rusya Cumhuriyeti' fikrine karşılık; M. Emin Resulzade ve Nesip Yusufbeyli'nin önderi olduğu grup "Coğrafi Özerklik" fikrini savunmuştur. Ayrıca, Resulzade kongrede yaptığı konuşmada: 'Bütün Rusya Müslümanlarının dini bakımdan bir olduğunu' belirterek, her bölgeye mahsus 'Bölgesel Özerklik' olması gerektiğini savunmuştu. Çünkü her topluluğun kendine has farklı edebiyatları ve kültürlerinin olduğunu düşünmekteydi. Bu konuşmadan sonra oylamaya geçilmiş ve 'Coğrafi Özerklik'tezi 271'e karşı 446 oyla kabul edilmişti (Süleymanlı, 2006;127).

5- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

25-26 Ekim 1917'de Petrograd'da zafer kazanan Bolşevikler, geçici hükümeti iş başından uzaklaştırarak iktidarı Sovyetlere verdiler. 15 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin imzasıyla yayımlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi'nde ilan edilen, "**Rusya Halkları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı, bağımsız devlet kurabileceklerdir**" beyanı, Azerbaycan ve Türkistan Türkleri için umut ışığı oldu (Gömeç, 2006;36). Bu ilana müteakip bütün Türklerin yaptığı gibi Azerbaycan Türkleri de siyasi faaliyetlerine hız verdiler. Neriman Nerimanov, Sultan Galiyev, Turar Rıskulov ve Ekmel İkramov gibi Türkçü komünistler Sovyet yönetimine inanarak İşçi Partisi'ne kaydolmuşlardı. Mehmet Emin Resulzade ve onu takip edenler, tek kurtuluş yolunun milli bağımsızlıktan geçtiğini düşünmekteydiler (Sünbül, 1990;65).

"Milletlerin kaderlerini kendilerinin belirleyeceklerini" ilan eden Vladimir Lenin'in icraatı, bu beyanına tamamen aykırı oldu; zira aynı günlerde Stephan Şaumyan adlı Ermeni Komünisti, Kafkasya Fevkalade Komiserliği'ne tayin ederek Tiflis'e yollamıştı (Bal, 2014;115) Lenin'in gayesi, Bakü petrollerini bir an evvel Sovyet Hükümeti'nin kontrolüne almaktı. Şaumyan, Bakü'ye geldikten sonra 31 Mart 1918 tarihinde Ermeni Taşnak Partisi ile birlikte Türklere karşı katliama girişti. Üç günde 35 bin Türk öldürüldü. Bu durumda Azerbaycan'ın ve Müsavat Partisi'nin yapabilecekleri tek şey kalmıştı; o da Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmektir (Mehmetzade, 2002;30-32).

Rusya merkezi yönetiminin meydana gelmesine sebep olduğu sıkıntılardan dolayı Güney Kafkasya'da mukim milletler tarafından 23 Şubat 1918 tarihinde 'Trans Kafkasya Seymi' oluşturuldu. Amaçları; Trans Kafkasya'da güçlü bir yönetim kurarak Rusya merkezi yönetimine karşı durabilmek oldu. Müslüman vekillerin fazlalığı ve Resulzade'nin etkisiyle 'Trans Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti' ilan edildi. Ancak Seym, Trans Kafkasya milletlerinin hiçbir sorununu çözemedi; Gürcülerin bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte 28 Mayıs 1918'de Seym'in dağıldığı ilan edildi (Sünbül,1990;73). 1917 yılı Komünist İhtilali'nde meydana gelen hadiseler, Azerbaycanlılara çok pahalıya mal oldu. Müsavat Partisi, Komünistlerin çıkardığı olayları önlemek için her tarafta ve bilhassa Bakü'de çok çalıştı. Ermeniler ile Bolşeviklerin tahrikleri ve Müslüman halkın heyecan ve taşkınlıkları, Bakü'de Ermenilerin, Bolşeviklerle birlikte Türklere karşı kanlı katliamlar başlatmasına bahane teşkil etti. Müsavat Partisi, bu hadiselerde çok ağır mesuliyetler yüklendi (Sarıahmetoğlu, 2006;341).

Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan Milli Şurası, Bakü'de yapılan katliamlar sonucu 28 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Azerbaycan'ın istiklalini ilan etti. Çekimser oy kullanan iki kişi hariç, 24 kişinin kabul oyu ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesine çıktı ve "İstiklal Beyannamesi" kabul edildi. Bu beyannameye göre:

"1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı, hürriyet haklarına sahiptir ve Güneydoğu Trans Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan bütün haklara sahip, bağımsız devlettir.

2. Bağımsız Azerbaycan'ın siyasi yapısı Halk Cumhuriyetidir.

3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslararası birliğin bütün üyeleri, özellikle sınırı bulunduğu milletler ve devletlerle iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çaba gösterir.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları dâhilinde milliyetine ve dinine bakmaksızın, bütün vatandaşlara vatandaşlık ve siyasi haklarını temin eder.

5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, topraklarında oturan bütün milletlere serbest gelişme için geniş imkânlar sağlar.

6. Temsilciler Meclisi toplanıncaya kadar bütün Azerbaycan'ın yönetiminin başında, halkın oyu ile seçilmiş ve Milli Şura karşısında sorumlu olan geçici Hükümet bulunur.” (Mehmetzade, 1991; 89-90).

Hukukçu olan Feth Ali Han Hoyslu başkanlığında bir hükümet teşkil edilmesine karar verildi. Hükümetin kurulup göreve başlamasıyla Milli Şura, bütün yetkilerini hükümete devrederek, icap ettiğinde toplanmak üzere kendini feshetmeye karar verdi. Böylece Azerbaycan yeni bir hür devlet olarak dünya siyasi haritasına girmiş oldu (Mehmetzade, 1991;105).

Hükümetin 9 Kasım 1918 tarihli oturumunda;“*Azerbaycan Milli Şura'sının 16 Kasım 1918'de toplanmasına ve yapılacak toplantıya azınlık temsilcileriyle, halkın çeşitli tabakalarından seçilecek temsilcilerin de katılmaları*” kararı alındı. Bu karar gereği 7 Aralık 1918'de toplanan parlamentonun ilk oturumunda kürsüye çıkan Mehmet Emin Resulzade, konuşmasını; “*Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!*” diye haykırarak tarihe geçen sözlerle bitirdi. Açılışın ardından Feth Ali Han istifa etti. Fakat parlamento aynı gün yeniden hükümeti kurma görevini ona verdi. 22 Aralık 1918'de kurulan hükümet 19 Nisan 1919 tarihine kadar çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihten sonra Nesip Yusufbeyli başbakanlık görevini yürüttü (Mehmetzade, 1991;105). Hükümet merkezi başlangıçta Gence idi. Bu hükümet ilk olarak İstanbul yönetiminden kendisini tanımasını ve asker göndermesini talep etti. İstanbul Hükümeti, bu teklifi hemen kabul ederek Azerbaycan'da bulunan Nuri Paşa'yı buradaki orduların komutanlığına atadı. Nuri Paşa komutasındaki Kafkasya İslam Ordusu, 400 subay ve 10 bin askerden oluşan Türk kuvvetiyle Bakü'yü kuşattı. Kafkasya İslam Ordusu, Ermenilerin desteklediği Bolşevikleri yenerek 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtardı. Fakat Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi gereği Türk Ordusu 30 Ekim 1918'de Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Osmanlı'nın çekilmesinin ardından İngilizler bölgeye geldi ve kısa süreli olsa da İngilizler Bakü'ye hâkim oldular (Bal,2014;228). Ancak Müsavat Partisi, çalışmalarına devam etti ve teşkilatını kurdu ve Azerbaycan'ın istiklalini muhafaza etmeyi başardı. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 1919 yılı nisan ayında kurduğu Millî Azerbaycan Ordusu, kısa zamanda başarılar elde ederek bölgede hâkimiyetini sağladı (Mehmetzade, 1991;113-114).

Müsavat Partisi'nin ve lideri Resulzade'nin faaliyet ve başarıları, sadece askeri alanla ve devlet teşkilatlanmasıyla sınırlı kalmadı. Eğitim, kültür, dil, hukuk ve ekonomi alanlarında da köklü reformlar yapıldı. Medeni hukuk alanında çalışmalar yapılmış, eğitimde millileşme ve millî kültürün gelişmesi için reformlar gerçekleştirilmiştir. Millileşme hareketi; eğitimle sınırlı kalmamış, toplum hayatının diğer alanlarında da yürütüldü. Osmanlı'da faaliyet gösteren Türk Ocakları tipinde ‘Bakü Ocağı’ adlı kültürel bir cemiyetin kurulması hedefleniyordu. Azerbaycan Gazetesi'nde ‘Bakü Ocağı’ hakkında çıkan yazıda; “*Cemiyetin kuruluş amacının Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin yakınlaşmasını sağlamak olduğu*” belirtilmiştir (Süleymanlı, 2006;138). 1919 yılı aralık ayında Müsavat Partisi Bakü Şubesi'nin önerisi ile “Türk Ocakları'nın siyasi kulübünü oluşturma” kararı alındı. Bu amaçla M. E. Resulzade, G. Şerifzade, Ş. Rüstembeyov, R. Agabeyov ve M. Şihzamanov'dan oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon tarafından geniş halk kitlelerinin katılımı ile düzenlenen toplantılarda Türkçülük propagandası yapılıyor; siyasi konularda paneller düzenleniyordu. Millî kültürel değerlerin ilmi yönden araştırılmasına özel ve itinayla gayret gösteriliyordu. Azerbaycan tarihi, edebiyatı, ekonomisi, coğrafyası hakkında çok sayıda ilmi eserin meydana gelmesi sağlandı. Ayrıca Azerbaycan

hükümeti, millileşme adına halkın hafızasını canlı tutmak için Rusların tahrip ettiği yerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktaydı. Köy, şehir, kasaba adları Rusçadan tekrar Türkçeye çevrildi. Azerbaycan tarihi ve kültürünün öğrenilmesi için Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde 'Müslüman Doğu Araştırma Cemiyeti' kurulmuştur (Süleymanlı, 2006;140).

6- Sovyet İşgali ve Müsavat Partisinin Dağılışı

Dünyadaki krizlerle eşzamanlı olarak Rusya'da yaşanan ağır siyasi ve ekonomik krizlerin sağladığı fırsatlarla yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin ortaya koydukları politikalar, 1918 yılından itibaren her alanda başarısızlıkla sonuçlandı. Sosyalizmi, bütün Çarlık Rusya'sına yayma arzusu başarısızlıkla sonuçlanan Bolşeviklerin vaatleri ters tepince Rusya'dan ayrılan ülkeleri işgal yoluyla 'Sosyalist Çatı' altında birleştirmeye karar verdiler (Qafarov, 2018;317).

1917 Ekim İhtilali ile iş başına gelen Bolşevikler, Rusya iç savaşında galip olduktan sonra tüm Çarlık coğrafyasında yaptıkları gibi, Orta Asya Türk yönetimlerine de taarruzda bulundular. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne yapılan işgal taarruzu, diğerlerinden 2 yıl sonra gerçekleşti; zira Azerbaycan Halk Cumhuriyeti düzenli bir ordu meydana getirmiş bulunuyordu. Azerbaycan, askeri güce sahip olduğu için diğer yönetimlerden iki yıl sonra 1920'li yıllarda işgal edildi. Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal etmelerinin esas sebebi, batılı sömürgeciler gibi Bakü petrol kaynaklarını ele geçirmek idi (Sünbül,1990;99).

Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne saldırınca Azerbaycan Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Bolşevikler 28 Nisan 1920'de zaferlerini ilan etti (Süleymanlı, 2006;147). 28 Nisan günü, Azerbaycan'da "Aprel İhtilali" yani Nisan Devrimi olarak anma törenleri kapsamına alınmıştı. Moskova'da, 30 Aralık 1922 tarihinde 'Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' ilan edildiğinde Azerbaycan, Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin üyesi olarak birliğe dâhil edilmiştir (Qafarov,2018;444).

Kızıl Ordu'nun 27 Nisan 1920'de gerçekleştirdiği işgal hareketi sonucu Müsavat Partisi çok büyük bir darbe aldı. Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesine karşı milli mücadeleyi başlatmak ve düşmanı vatan topraklarından defetmek gayesi ile Mehmet Emin Resulzade'nin talimatlarıyla "Türk Âdem-i Merkezîyet Milli Müsavat Halk Partisi" bütün teşkilatlarıyla yeraltı faaliyetlerine yöneldi. Parti teşkilatı Mirza Bala ile birlikte Resulzade'yi ziyaret ederek onayını aldı. Mehmet Sadık Kuluzade ve Mehmet Hasan Bahadırılı'nın şair Cafer Cabbarılı'nın şehir kenarındaki ikametgâhında toplanması sonucu yemin merasimiyle "Gizli Parti Genel Merkezi" kuruldu (Yagublu, 2015;61).

Parti merkez teşkilatı kurulduktan sonra vazifelendirmeler başlamış ve komisyonların oluşturulmasına geçildi. M. Emin Resulzade'ninde isteği üzerine gizli teşkilatın başına oy birliğiyle Mehmetzade Mirza Bala getirildi. Bakü'den Mirza Bala sorumlu iken Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde eski Müsavat komitelerini canlandırmak ve yenilerini kurmak vazifesi Mehmet Sadık Kuluzade'ye verildi (Qasımlı, 2006;147). Mali kaynakları aramak teşkilat masraflarını karşılamak görevi Mehmet Hasan Bahadırılı'ya, Merkezi Umumi Genel Sekreterliğine ise Cafer Cabbarılı getirildi (Yagublu, 2015;63).

Parti teşkilatı Azerbaycan'da hızla yayılmış ve halk vatan müdafaasına katılmak için teşkilata maddi, manevi destekte bulunmuştur. Gizli Müsavat teşkilatının ideolojik mücadelesi çok kuvvetli düzeyde idi. Teşkilatın propaganda kolu, Sovyet idaresinin Azerbaycan'daki faaliyetlerini dikkatle takip etmekte ve halka benimsetmeye çalışılan komünist tezlerine karşılık Müsavat tezini yayıyordu (Mehmetzade, 1991;144). Gizli Müsavat teşkilatı, üçer kişilik hücreler halinde teşkil edildi. Bakü teşkilatından sonra en güçlü şube Karabağ'da bulunmakta idi. Onu Gence, Kazah ve diğer teşkilatlar takip ediyordu. 1922 yılında Mehmet Emin Resulzade, Moskova'dan Petrograd yolu ile Finlandiya'ya; onun ardından Kasımzade Abbas Bey ve Mehmet Ali Resulzade Bakü üzerinden İran'a kaçırılmışlardı. Böylece partinin lider kadrosu her türlü tehlikeye karşı korunmuş oldu. Mirza Bala Mehmetzade'nin de İran'a göç etmek zorunda kalmasıyla Müsavat Azerbaycan dışına taşındı. Böylece Müsavat Partisi, merkezini lideri Mehmet Emin Resulzade'nin yaşadığı

yerlerde bulundurdu. Müsavat Partisi, bu göçlerden sonra Azerbaycan ve Rusya dışında faaliyetlerine devam etmek zorunda kaldı. Muhacerat yıllarında Müsavat aydınları, çeşitli ülkelerde toplantı, konferans ve makalelerle haklarını savunmaya devam ettiler (Qasımlı, 2006;148).

Sonuç

1905 Devrimi ve 1917 İhtilali ile kısa süreli ve kısıtlı bir hürriyet ortamına kavuşan Rusya Türkleri, bu devirlerde temsil imkânı bulabilmişlerdir. Rusya Türklerinin 1905 ve 1917 yılları sonrasında verdikleri istiklal mücadeleleri, mahiyeti itibarıyla aynı ideale ulaşmak için verilmiş ve birbirinin devamı niteliğinde olan mücadelelerdir. Rusya Türkleri, zor şartlarda verdikleri kararlı mücadeleler sonucunda sınırlı olsa da hürriyetlerini elde etmiş ve siyasi teşekküller kurabilmişlerdir. Bu siyasi teşekküllerin en önemlisi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'dir. Azerbaycan istiklali idealinin gerçekleşmesine öncülük eden teşkilat, şüphesiz Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Müsavat Partisi olmuştur. 1905 yılından itibaren istiklal mücadelesini hızlandıran Müsavat Partisi, başlangıçta fikirlerini gazete ve dergilerde neşretmiş ve Azerbaycan halkının milli şuurunun gelişmesine önderlik yapmıştır.

Müsavat Partisi, mücadele sürecinde değişen devrin zorlu şartlarına göre çalışmalarını açık ya da gizli olarak yürütmüştür. Başlangıçta Ümmetçi bir çizgide fikir yürüten Resulzade ve Müsavat Partisi; meydana gelen değişim ve siyasi gelişmeler, Osmanlı aydınlarıyla fikir alışverişinde bulunmaları sonucu Türkçü bir çizgiye kaymışlardır. Müsavat Partisi'nin kurmuş olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, hem Türk tarihi hem de İslam tarihinin ilk demokratik cumhuriyet devletidir. Lakin bu başarı yalnızca Müsavat Partililerin değildir. Zira farklı siyasi düşüncelere sahip olan Azerbaycanlı Türk aydınları da bu mücadeleye destek verdiler. Kurulduğu tarihten itibaren pek çok tehlike ve badireyi aşmayı başaran Müsavat Partisi; takip ettiği yolda karşılaştığı engelleri aşabilmek için uygun stratejiler geliştirmek suretiyle Azerbaycan'a bağımsızlığını kazandırabilmeye muvaffak oldu.

Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın istiklali için verdiği mücadelede karşısına çıkan engelleri aşabilmek için yaptığı muhakeme ve istişareler sonucunda geliştirdiği stratejilerle mücadeleye devam etmiş; Kızıl Ordu'nun şiddetli taarruzlarına rağmen taviz vermeden, kararlılıkla hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Müsavat Partisi, yüksek şuur ve üstün cesaret sahibi seçkin lider kadrosu ile hem Türk tarihinin hem de İslam tarihinin ilk örnek demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurabilme muvaffakiyetini gösterebilmiş olan bir siyasi partidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban, 1905 Devriminin Genel Bir Değerlendirmesi, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C.:13, Sa.24, (İstanbul-2008), ss.79-98.
- Alp, Alper, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Bal, Halil, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Baykara, Hüseyin, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri, 19. Yüzyıl Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1996.
- Baykara, Hüseyin, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.
- Damirli, Mehman, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918 – 1920), Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.:18, (Ankara-2002), s.148-156.
- Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Gömeç, Saadetin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- İmanov, Vügar, Azerbaycan – Osmanlı İlişkileri 1918 (Azerbaycan Belgelerine Göre), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006.

- Keykurun, Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar, İlke Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- Mahmudov, Yaqub, Azerbaycan XalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası, Lider Neşriyyat, C.:1, Bakü, 2004.
- Mahmudov, Yaqub, Azerbaycan XalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası, Lider Neşriyyat, C.:2, Bakü, 2005.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, Azerbaycan Misak-ı Millisi 28 Mayıs İstiklal Beyannamesinin Tahlili, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- Oruçlu, Meryem, Azerbaycan'da ve Mühaciretde Müsavat Partiyası'nın Faaliyetleri (1911-1992), Azereşr Baskı, 2001.
- Resulzade, Mehmet Ali. " Müsavat" Partisi'nin Kuruluşu", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sa:167, Ankara:1966.
- Resulzade, Mehmet Emin, Azerbaycan Cumhuriyeti, Haz.: Yavuz Akpınar, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990.
- Resulzade, Mehmet Emin, İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi, Çev.: Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Süleymanlı, Ebulfez, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sünbül, Tahir, Azerbaycan Dosyası 1, Kök Yayınları, Ankara, 1990.
- Şimşir, Sebahattin, Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi, İQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Qafarov, Vasif, Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922, TEAS PRESS Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018.
- Yagublu, Nesiman, "Mehmet Emin Resulzade", Bakü, 1991.
- Yeşilot, Okan, Ateş Çemberinde Azerbaycan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Qasımlı, Musa, Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.

